

*Марія Пангелова
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

ЯВИЩЕ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У ПРИВАТНИХ КОРЕСПОНДЕНЦІЯХ УЛАСА САМЧУКА

У статті акцентується увага на тому, що ремінісценції з Біблії, зарубіжної літератури, перекази, біблійні образи, звернення до східної та вітчизняної філософії доволі часто зустрічаються в епістолярних текстах У. Самчука. Завдяки претекстам епістолярій письменника сприймається в континуумі світової культури, тим самим створюється ситуація «співпричетності». Однак використання претекстів не є простим запозиченням: відбувається взаємовплив і трансформація тексту, що наслідуються.

Ключові слова: *інтертекст, алюзія, епістолярій, переказ, претекст, література, парафраз, запозичення.*

В статье акцентируется внимание на том, что реминисценции из Библии, зарубежной литературы, пересказы, библейские образы, обращение к восточной и отечественной философии довольно часто встречаются в эпистолярных текстах У. Самчука. Благодаря претекстам эпистолярий писателя воспринимается в континууме мировой культуры, тем самым создается ситуация «сопричастности». Однако использование претекстов не является простым заимствованием: происходит взаимовлияние и трансформация текста, который наследуется.

Ключевые слова: *интертекст, аллюзия, эпистолярий, перевод, претекст, литература, парафраз, заимствования.*

The article deals with the fact that allusions to the Bible, foreign literature, paraphrases, biblical images, appeal to domestic and Eastern philosophy are quite common in epistolary texts of U. Samchuk. Thanks to the

pretexts epistolary of the writer perceived in the continuum of world culture, thereby creating a situation of «belonging». However using pretexts is not simple borrowing: there occurs an interference and the transformation of the text, which is inherited.

Keywords: *intertext, allusion, epistolary, translation, pretext, literature, paraphrase, borrowing.*

У будь-якому тексті, як правило, наявні елементи, що пов'язують його з іншими текстами (явище інтертекстуальності). До різновидів інтертекстуальності літературознавці відносять перш за все цитати, ремінісценції, алюзії, парафрази, обрані аналогії, запозичення, трансплантацію, колаж тощо. Однак інтертекстуальність – це не лише наявність у літературному творі елементів більш ранніх творів (претекстів), але й явне наслідування чужих стильових особливостей.

Мета наукової студії полягає у дослідженні явища інтертекстуальності в листуванні Уласа Самчука.

Інтертекстуальність входить до числа домінантних характеристик постмодернізму, будучи виведеною з концепції діалогізму М. Бахтіна. Ю. Крістева визначила інтертекстуальність як внутрішні зв'язки художнього тексту, зверненого не на зовні (до життєвих явищ), а всередину культури (до самого себе та інших текстів) [1, с. 429].

Найбільш інтенсивне вивчення інтертекстуальності відбувалось у руслі постструктуралізму (наукові праці М. Фуко, Ж. Бодріяра, Ж. Ліотара, Р. Барта, Ж. Делеза, Ф. Гватарі тощо). Саме постструктуралісти запропонували відмовитися від поняття «літературний вплив» і натомість апробували практику інтертекстуальних читань. І наразі в науці про літературу тривають дискусії щодо того, чи можна визнати інтертекстуальність універсальним методом, що дає змогу розкрити загальні текстуальні та ідеологічні резонанси. Таким чином, виникає питання про широке розуміння інтертекстуальності як складного багаторівневого

процесу взаємовпливу текстів в об'єднаному просторі загального тексту культури людства.

Маємо змогу констатувати: як у художній белетристиці, так і в епістолярній прозі У. Самчука, що завжди вирізнялася гостротою порушених нагальних проблем сучасності, особливо відчутні інтертекстуальні діалоги з О. Блоком, Г. Гайне, М. Гоголем, Ф. Достоєвським, а також Біблією (Книгою Буття, Новим Заповітом тощо). Біблійна інтертекстуальність в епістолярній прозі У. Самчука слугувала імпліцитним засобом вираження думок письменника, його естетико-аксіологічних настанов. Водночас використання чужих текстів дозволяло адресантові не лише обмежуватися власною думкою на певні явища, а і вводити в текст листа «декілька суб'єктів висловлювання». Таким чином, інтертекстуальність у приватних кореспонденціях У. Самчука посилювала їх поліфонізм, дозволяючи адресантові не висловлювати прямо свою позицію: включення письменником «чужих» текстів до приватних кореспонденцій виявилось одним із засобів утворення об'єктивної картини світу.

У секулярному дискурсі першими серйозно перейняли біблійну традицію романтики, розпочавши вивчати художньо-поетичні її аспекти у стосунках з літературою. Із часів середньовіччя і до наших днів художня література черпає з Біблії теми, сюжети і мотиви, переосмислюючи їх відповідно до вимог та ідей свого часу.

Не став винятком і У. Самчук, якому Біблія також давала мотиви та образи для створення листів, художніх творів активного громадянського звучання. Переосмислюючи біблійні образи і стилістичні формули, письменник прославляв «закони людяності», що ідентифіковані у «Книзі Книг»: «Служити Богові і чортові одночасно годі, це Вам більше відомо, ніж мені... Бо я менший християнин, ніж Ви» (із листа У. Самчука до Є. Маланюка від 23.05.1965 р.) [4]. Світогляд майбутнього

письменника почав формуватися ще під час навчання в Крем'янецькій гімназії. Саме там У. Самчук ознайомився з Книгою Книг, яка залишила в душі талановитого юнака глибокий слід, спонукала до роздумів над життям і над магією слова, самовідкриттів і світоглядного вибору. Біблійні образи, неточні цитати, алюзії, ремінісценції зі Святого Письма трапляються не дуже рідко в листах У. Самчука. До того ж значення цього факту виросте на декілька порядків, коли візьмемо до уваги атмосферу комуністичної пропаганди та боротьби з релігією як «опіумом для народу», яка переслідувала письменника. Цей факт, на наш погляд, має своє логічне пояснення. Саме тексти Святого Письма ще в дитинстві визначили той культурний простір, у якому формувалася особистість письменника. Свідченням цього може бути уривок із листа У. Самчука до С. Пауш від 24.03.1950 р., котра тоді була Головою Союзу Українок Канади: «Мудрість Соломонова каже, що кожне недокінчене діло – терновий шип у сумління людини <...> «Ако радується мореплавателъ узрівши беріг по довгому плаванню, тако радується переписчик книг, коли побачить останню сторінку» говорилося у наших стародавніх літописях про тих, що переписують книги [6]».

У багатьох епістолярних текстах автора «Марії» та «Волині», як і в його художніх текстах, знаходимо вирази, звичайні для людини, що була вихована у православних, патріотичних традиціях: «Ми з дружиною вітаємо Вас від щирого дружнього серця з цим Вашим повним, багатим «свят вечором» (із листа У. Самчука до Б. Кравціва з нагоди привітання адресата з 70-річчям від 14.09.1974 р.) [3]. «Бо я маю по світі чимало ворогів і воріженьків, що їм дуже хотілося б збити мене з путі праведних...» (із листа У. Самчука до Б. Кравціва від 15.06.1959 р.) [3]. «А з Вами ми може, дасть Бог – побачимось» (із листа У. Самчука до С. Пауш від 16.05.1950 р.) [6]. «Головне відпартійнитись, позбавитись тієї Божої кари сектанської партійности» (із

листа У. Самчука до Ю. Ревая від 6.06.1949 р.) [7]. «Щасти Вам боже!» (із листа У. Самчука до В. Слюсаря від 22.11.1951 р.) [8]. «Не беріть мій лист, як «зуб за зуб» (із листа У. Самчука до Ю. Шереха від 11.04.1952 р.) [13].

Письменник ніби сам собі напрозорочив долю цією фразою, яка згодом матеріалізувалася в життя вічного емігранта. Митець, змушений переїжджати місця на місце у пошуках кращої долі, більше ніколи не побачив своєї Батьківщини. У досить алегоричній манері У. Самчук описує своє емігрантське життя в листі до Є. Маланюка від 11.11.1958 р.: «І як наситити неситу редьку проклятого безгрошев'я, щоб видержати ті довгі роки мандрівки по пустині Аравійській з моїми уявними людьми, яких вже давно, мабуть, нема... [4]». Під «уявними людьми» письменник, певно, має на увазі своїх батьків, адже він втратив зв'язок із рідними і не міг знати про їхнє життя нічого, а під Аравійською пустелею – своє життя, у якому так мало однодумців. Сумуючи за рідним краєм, У. Самчук підтримував епістолярний зв'язок зі своїми земляками, які також проживали в Канаді. На початку 1980-х р., отримує звістку від одного із земляків про те, що вони відвідали Волинь, на що письменник відповідає: «Заздрю Вам, що Ви можете побувати «на старих стежках» нашої волинської прапрабатьківщини. Мені така привілеія не була дарована з Небес Вічного» (із листа У. Самчука до п. Сивіцького від 23.04.1983 р.) [5]. Але стійкість автора «Волині» до життєвих перепон, уміння покоритися долі й усвідомлення свого далекого від Батьківщини географічного розташування вилилися в епістолярні рядки листа до Г. Черинь (Галини Гребінської) – поетеси й прозаїка. Вона – авторка поетичних книжок «Crescendo», «Чорнозем», «Вагонетки», «Травневі мрії», «Небесні вірші», «Зелень моря», «Квіти добра і зла», «Держава», кількох книжок подорожніх нарисів, оповідань для дітей і гумористичних творів, п'єс. Її письмо оригінальне, свіже, мелодійне. У листі від 2.11.1961 р.

читаємо: «У кожного своя доля і свій шлях широкий», кажеться у одному посланні <...> Світ інколи чадіє від любови і обертається у бестію перед якими бестії євангеліста Івана видаються, як каже Гейне, «невинними голуб'ятами та амурчиками [11]». Цей уривок із листа послуговується Сквородинівським методом контрасту, у якому існує необхідність поділу всього суцього на світі на дві половини: темне і світле, добро та зло. Подібний поділ в епістолярному уривкові це бестії та амурчики.

До речі, у своїх спогадах автор «Марії» неодноразово згадує пророка Мойсея як посередника між людьми й Богом. Можливо, У. Самчук якимось чином ототожнює себе з ним, адже і власний життєвий шлях називає «мандрівками по пустелі Аравійській». Нерідко користується цією географічною назвою, що, загалом, не є дивним, бо алегорія досить очевидна. Однаково часто вона згадується у книзі спогадів «Планета Ді-Пі», а також подекуди зустрічається в листах: «Починає переважати і перешкоджати самокритика, здається інколи, що ти далеко не те, чим ти мав бути, а до того ми у мандру якоїсь пустині Аравійської...» (із листа У. Самчука до Ю. Стефаніка від 13.12.1983 р.) [9].

У листах У. Самчука зустрічаються звернення до Святого Письма, своєрідні філософські трактати письменника, що є актуальними й нині. Подібні думки, що відображені письменником до різних адресатів, є зрозумілими, адже, епоха, у яку він жив, відзначалася повним занепадом духовності та культури, що і змусило автора «Волині» вдатися до філософських роздумів про його сучасність: «...Наше нещасне міщанство, що не розуміє Божих шляхів, якими йде життя спільнот людських, думає, що, воно якось обійде обов'язок перед самим собою, надолуживши духовність імітацією політики чи економіки. Без розгорнутого і скріпленого духовного інтелекту, не допоможуть ніякі політики, а для такого розвитку конечна творчість нашого живого людського слова...» (із листа до

Б. Романенчука від 7.05.1950 р.). Цікавим є уривок із листа У. Самчука до Ю. Шереха від 27.03.1953 р., у якому письменник у властивій йому розлогій манері дає своє бачення становища сучасного йому літературного процесу: «Література наша була, є і ще довго буде, накинutoю нашому народові, що хотів бути без неї, народ на неї злий, бо вона штовхнула його на боротьбу за життя, а йому хотілося вже вмирати, коли це заявила література і прогнала його з цього блаженного ложа, «де праведники спочивають [13]».

У загальному корпусі більш-менш тісно пов'язаних із Біблією кореспонденцій У. Самчука можемо спостерігати два проблемних кола. У центрі першого – комплекс питань морально-етичного характеру, там же знаходиться Новий Заповіт та міфологема розп'яття Христа.

Друге коло – це система складного філософського світогляду Самчука. Наскрізна ідея цього кола проблем визначається як доля історичного буття християнства, духовним стрижнем якого є «Новий Заповіт». До цього кола можна віднести листи У. Самчука до І. Багряного тощо.

Ось, наприклад, уривок з листа Самчука до Багряного від 15.12. 1955 р.: «Все гине, все минає, не минає лише те, що вписане в Книгу Буття мудрістю і талантом творця... [2]».

Ремінісценції з Євангелія У. Самчук використовував для моральних настанов у листах до І. Багряного, при цьому вони, як правило, іронічно переосмислювалися. Таким чином адресантом знімали зайвий пафос та повчальність. Використання «чужого» слова сприяло нейтралізації дидактичних інтенцій адресанта. Перефразування цитат із Біблії в іронічному руслі демонструє і відторгнення авторської свідомості від ортодоксальної християнської традиції, неприйняття показного релігійного пориву. Це своєрідна «літературна юродивість», осмислення біблійних текстів як засобу стилізації, стилістична гра.

Водночас, іронічно переосмислюючи християнські

постулати, адресант не відсторонював їх загальнолюдської моральної основи. Неприйняття христологічних догм не значило для У. Самчука заперечення моралі як умови існування людського суспільства. У наступному уривкові з листа до І. Багряного У. Самчук використовує пряму мову царя Давида з Нового Заповіту: «Не надійтеся на князі й на сини чоловічистії» (із листа від 6.03.1950 р.) [2]. Використання євангельських текстів в епістолярній прозі У. Самчука є не простим запозиченням, не лише умовою творення ситуації причетності: це відбувається взаємовплив і трансформація спадкового і авторського текстів: переосмислюється євангельський текст, який впливає на стилістику і концептуальну ідею епістолярних текстів У. Самчука.

Хочемо зауважити, що не лише з І. Багряним автор «Волині» обговорював тематику християнства. Одним із подібних співрозмовників був Й. Шварц, у листі до якого від 21.08.1956 р., У. Самчук ділиться роздумами про історію впливу християнства на людство: «Так, як учив нас найбільший зі жидів Христос, якого ми визнали своїм Божественним Учителем. Через Христа жидівство обрело для себе величезну у світі силу. Через нього історія жидів стала святою книгою багатьох цивілізованих націй, а земля, де він родився, стала святою для тих націй. Це дуже добре підмітив жидівський письменник Шолом Аш у своєму «Апостолі»... [12]».

Нерідко письменник використовував біблійні сюжети у своїх листах з метою привітання: «З приводу того, що нашому славетному дідуганові – Українському Народному Союзові, сповнилось цього року кругло 90 років. Засилаємо йому від мене і моєї дружини Тетяни, наш глибокий поклін перед його творчими маєстатом, з побажанням досягнути Йому віку відомого біблійного мужа Еноха, який, кажуть прожив понад три століття і був, за свої добродійства, взятий живим на небо» (із листа У. Самчука до І. Флиса від

8.09.1984 р.) [10]. Цей уривок із листа свідчить про неабияку освіченість письменника в історії християнства.

Отже, біблійні образи, мотиви та світогляд загалом звичайно й органічно існує в епістолярії У. Самчука. Причому біблійні запозичення в його кореспонденціях носять не епізодичний, не фрагментарний характер. Діапазон використання претекстів Біблії в українського письменника-емігранта досить широкий: від окремих лексичних запозичень до дискусій, що опираються на розгорнуті ремінісценції з Біблії. При цьому реалізуються практично всі основні функції інтертекстуальності: апелятивна, експресивна, конструктивна і безпосередньо художня (поетична).

Подекуди в епістолах письменника трапляються цитати з художніх творів: «До неї більше підходило б мото з Достоєвського «Бісів» щось про оту веду Вавилонську, або про те пророцтво Достоєвського, що «ніколи, ніколи не накормлять вони їх»... Або: «І вони знов вернуться до нас і ми їх накормимо». Я це цитую з пам'яті і тому не ручаюсь за дослівну точність...» (із листа У. Самчука до І. Багряного від 5.12.1950 р.) [2]. Цитує Г. Гейне: «Світ інколи чадіє від любови і обертається у бестію, перед якими бестії Євангелиста Івана видаються, як каже Гейне, «невинними голуб'ятами та амурчиками» (із листа до Г. Черінь від 2.11.1961 р.) [11].

Цитати в епістолах У. Самчука мають спонтанний, невимушений характер. Письменник переважно вказує на походження висловів у листах, вони отримують право на самостійність у кореспонденціях. Цитатний матеріал у кореспонденціях письменника демонструє феноменальний духовний діапазон автора.

Розглянуті вище зразки і спостереження ідентифікують глибокий вплив Святого Письма, його основних тем, сюжетних мотивів, а основне – його аксіологічної системи на світогляд письменника. Наведені нами випадки

референції біблійних сюжетів свідчать про стале функціонування у свідомості автора образів із Біблії як моральних орієнтирів, що в жодному разі не заперечує критичного ставлення У. Самчука до ствердження їх універсальності.

Таким чином, звернення письменника до текстів Святого Письма дало йому можливість репрезентувати власне бачення реальності в контексті християнської культурної спадщини, а також стало одним зі способів творення індивідуальної картини довкілля.

Загалом інтертекстуальність посилювала фрагментарність Самчукових епістолярних текстів, що уможливило зміну погляду, створювало відчуття свободи й об'єктивності. Референції до чужих текстів виявили світоглядний плюралізм У. Самчука, заперечення письменником однобічності суджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Вестник МГУ. – Серия «Филология». – 1995. – № 1. – С. 97–122.
2. Лист У. Самчука до І. Багряного від 17.11.1952 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 325.
3. Лист У. Самчука до Б. Кравціва // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 586.
4. Лист У. Самчука до Є. Маланюка // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 639.
5. Лист У. Самчука до п. Сивіцького від 23.04.1983 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, № 769.

6. Лист У. Самчука до С. Пауш // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 703.
7. Лист У. Самчука до Ю. Ревая від 06.06.1949 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 737.
8. Лист У. Самчука до В. Слюсаря від 22.11.1951 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 781.
9. Лист У. Самчука до Ю. Стефаніка від 13.12.1983 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 798.
10. Лист У. Самчука до І. Фліса від 08.09.1984 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 827.
11. Лист У. Самчука до Г. Черінь від 02.11.1961 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 844.
12. Лист У. Самчука до Й. Шварца від 21.08.1956 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 861.
13. Лист У. Самчука до Ю. Шереха від 06.05.1948 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 195, № 873.

*Стаття рекомендована до друку
доктором філологічних наук, професором, завідувачем кафедри
української і зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Мазохою Г.С.*

Стаття надійшла до редакції 22 січня 2014 року